

Kázňová tvorba Jonáša Záborského a stratégie boja proti poverčivosti kresťanov

Katarína Žeňuchová

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Jonáš Záborský's sermon writings and his fight against superstition of Christians

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 6, pp. 616-625

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.6.7>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1360-3383>

Key words: Jonáš Záborský, sermon writings, pioussness, superstition, 19th century

As a priest, Jonáš Záborský (1812 – 1876) not only delivered sermons, but was also in daily direct contact with the members of his congregation. After briefly outlining the attitudes of the society and church towards the issue of the rich and still viable system of superstitions, the article analyses Záborský's sermons and offers a look at specific forms of everyday life in rural areas of Slovakia in the mid-19th century. The two volumes of his collected sermons came out under the title *Múdrosť života ve chrámových řečech* [Wisdom of life in speeches in the temple] and were published in Vienna in 1853. The texts are of high linguistic and literary value and among other things tackle social vices including superstition and spiritual limitedness of the people. Záborský criticises superstition several times in his sermons and expresses the opinion that education through the service of the word leading to an intimate knowledge of the true Christian teachings is the only way in which superstition can be uprooted. One of the sermons deals exclusively with superstition and the fact that it is widespread. The article takes this text as the basis for the analysis and in doing so provides an insight into both the “unofficial” folk beliefs rejected by the church and author's attitudes towards the matter.

Kľúčové slová: Jonáš Záborský, kázňová tvorba, zbožnosť, povera, 19. storočie

Systém poverových predstáv konštituovaný v kultúrnej pamäti nositeľov národnej kultúry tvorí bohatú štruktúru a poukazuje na ambivalentnosť sveta ľudí a nadprirodzených síl, sveta racionálneho a iracionálneho, mytologického, pohanského a kresťanského. Povery¹ ako špecifický prvok tradičnej duchovnej kultúry sú predmetom záujmu zberateľov, etnografov, folkloristov, sociálnych a kultúrnych antropológov, religionistov, psychológov. Špecifikom dnešnej modernej doby je racionálne myslenie, osveta a vzdelanie, a tak predpokladáme, že povery ako iracionálne predstavy by mali byť dávno odsúdené na zánik. Prežívajú však vo vedomí society naprieč generáciami až do súčasnosti, ba neustále vznikajú nové, moderné. Paradigma súčasného výskumu supranaturálnych predstáv vo vedomí nositeľov národnej kultúry sa sústreďuje na interpretáciu myšlienkových postupov človeka, na axiologické parametre society, o ktorých veľa vypovedá aj vypracovaný systém ochrany proti negatívnemu pôsobeniu síl iracionálneho a nepoznaného sveta. Napriek iracionalite povier, ktorá je v ostrom protiklade voči názorovému modelu súčasnej éry, na zánik ich neodsúdil ani osvietenský racionalizmus a pomerne intenzívny boj kresťanských cirkví proti týmto praktikám.

Z uvedeného vyplýva niekoľko mechanizmov, ktoré sa v minulosti programovo uplatňovali v boji proti poverovým praktikám a ktoré neodporovali len racionálnemu mysleniu, ale boli v ostrom protiklade k jasne vymedzenej kresťanskej norme. Český etnograf Čeněk Zíbrt (1864 – 1932) sumarizoval v roku 1898 v časopise *Český lid* pokusy o prirodzený výklad povier a konštatoval, že veda a náboženstvo rozvíjajúce sa v druhej polovici 18. a začiatkom 19. storočia priniesli niekoľko pokusov o racionálne vyvrátenie povier, v ktorých český a slovenský ľud tápal. V tejto súvislosti odkazuje na štyri spôsoby, ktorými odporcovia proti poverám bojovali. V prvom rade to je dôkladná znalosť kresťanského náboženstva, lebo kto pevne verí v Boha, neoddá sa poblúdeniu, že nejaký živý či neživý tvor mu dokáže priniesť dobro alebo zlo: „Je vôbec holá nemožnosť, aby ten, kto má víru, jest v nitru svém přesvědčen o pravdách víry křesťanské, uvěřil v moc pověrečných bludů“ (Zíbrt 1898: 104). Druhý spôsob, ako sa vyhnúť poblúdeniu poverami, je poznanie prírody, vesmíru a jeho síl. Aj jednoduchý človek môže poznať zákony prírody, ktoré denne pozoruje na svojom hospodárstve. Príčiny vzniku väčšiny povier vidí Č. Zíbrt v nedostatočnom poznaní prírody. Tretím účinným nástrojom v boji s poverami je podľa neho nevyhnutnosť, aby sa každý hneď a na mieste presvedčil o pravej príčine nevšedného javu zahaleného rúškom poverových predstáv, a tak zistí, že svet sa neriadi mytologickými, ale prírodnými zákonmi. Štvrtý spôsob boja proti poverám odkazuje na chladný rozum (racionalitu) pri interpretácii poverových rozprávání, príbehov o nevšedných zážitkoch, ktoré sú v tradičnom rozprávačskom repertoári veľmi obľúbené. Č. Zíbrt ich považuje za často nastrojený klam ziskuchtivosti a ľudského šibalstva (Zíbrt 1898: 105).

1 Využívam termín povera, hoci je z hľadiska súčasného vedeckého slovníka nejasný a značne problematický (k téme Panczová 2015: 136-141).

Snahou o racionálne vyvrátenie povier sa vyznačuje najmä osvieten-
ské obdobie, počas ktorého vznikol celý rad diel zameraných na šírenie osvety.
V mnohých publikáciách určených pre široké čitateľské vrstvy (napríklad v kalen-
dároch a knižkách ľudového čítania) vychádzali príbehy o stretnutiach človeka
s nadprirodzenými úkazmi, slúžiace ako exemplá na odvrátenie tradičného spo-
ločenstva od daných praktík. Juraj Fándly (1750–1811), autor ľudovýchovných prác
prvej fázy slovenského národného obrodzenia, sa usiloval presadzovať v spôsobe
života slovenských sedliakov racionálne zásady, a to poukazovaním na známe
a frekventované povery a ich negatívne dôsledky (Fándly 1990 [1792]; Fándly
2021 [1800]). Jednou z početných kníh slovenskej osvietenkej popularizačnej
spisby je práca Pavla Michalka (okolo 1752–1825) *Rozmlouvání učitele s několika
sedláky o škodlivosti pověry při obecném lidu velmi panující* (vydaná v roku 1802
s poznámkami pôvodného editora Michala Institorisa Mošovského, v roku 1977
pod názvom *Rozhovory učitele so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich me-
dzi pospolitým ludom*), kde sa formou osemnástich rozhovorov medzi učiteľom
a sedliakmi pranieruje poverčivosť najmä vidieckeho obyvateľstva (Michalko
1977 [1802]).

V poslednej tretine 19. storočia boli na stránkach *Národných novín* a ča-
sopisov *Orol*, *Slovenské pohľady* a *Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti* uverej-
ňované zbierky povier ako výsledok zberateľskej etnografickej činnosti. Jozef
Ludovít Holuby (1836–1923), zberateľ ľudových tradícií, zvykov, obyčají a povier,
sa v článku *Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského*, uverejnenom v časo-
pise *Slovenské pohľady* v roku 1883, priamo vyjadroval ku škodlivosti poverových
praktík: „Kto má príležitosť poznať náš ľud, jeho zmýšľanie, zvyky a obyčaje,
každý mi prisvedčí, že v ňom povier a čarov nielen neubúda, ale že čím viac sa
rozmáha v ňom chudoba a žobrota, a tým viac sa lapá aj toho zúfalého, ničom-
ného prostriedku – čarov“ (Holuby 1958 [1883]: 290). Naratívy s démonologickou
a poverovou látkou boli už od polovice 19. storočia vydávané aj ako súčasť súbo-
rov folklórnych rozprávok a povestí, hoci boj proti predkresťanským elementom
ľudovej viery sa pokladal za nevyhnutnú súčasť šírenia osvety. Najvýznamnejší
slovenský zberateľ a vydavateľ rozprávok romantického obdobia Pavol Dobšín-
ský (1828–1885) predkladá v *Sborníku písní, povestí, přísloví, porekadiel, hádok,
hier, obyčajov a povier*, v piatej kapitole s názvom *Obyčaje, povery a čary určitých
dób*, ale rozličných predmetov a úkonov, povery viažuce sa na kalendárne zvy-
ky, ktoré sa podľa jeho slov dotýkajú každého významného dňa v roku (Dobšín-
ský 1874). Do ďalšej svojej edície *Prostonárodní obyčaje, povery a hry slovenské*
zahrnul aj zvyky a povery viažuce sa na životný cyklus, pozornosť venoval tiež
démonologickým bytostiam (Dobšinský 1880: 113–118). Folklórne texty takzva-
nej démonologickej prózy sú aj v jeho vydaní slovenských ľudových rozprávok
(Dobšinský 1880–1883). Možno povedať, že po prvých vydavateľských počinoch
si démonologické naratívy a zápisy povier vzhľadom na ich životaschopnosť,
rozšírenosť a popularitu našli stabilné miesto aj v regionálnych vlastivedných
monografiách, zbierkach folklórnych textov (napríklad výber Jána Michálka *Na
křížných cestách* z roku 1991) i vo vedeckých štúdiách.

Hoci povery a poverové naratívy sú cenné pre etnografov a folkloristov,
cirkevných predstaviteľov, kňazov, ktorí dobre poznali každodenný život svojich
veriacich, znepokojovala diametrálna odlišnosť oficiálneho kresťanského učenia

od „živej ľudovej viery“. K tejto problematike sa vyjadroval aj kňaz a spisovateľ Jonáš Záborský (1812 – 1876), o čom svedčia texty jeho kázni zo zbierky *Múdrost života ve chrámových řečech*, ktorá bola vydaná v dvoch zväzkoch vo Viedni v roku 1853.² Ich nosnou témou a cieľom je šírenie vzdelanosti a osvety, ktoré sú znakom kresťanskej kultúry.³ V jazykovo a literárne jedinečnom súbore kázni predkladá J. Záborský popri iných tematických okruhoch aj svojrázne verbalizovaný pohľad na vybrané sociálne javy, ako sú alkoholizmus, poverčivosť a duchovná obmedzenosť kresťanského spoločenstva.

V jednej z kázni venovanej postaveniu a úlohe duchovného stavu explicitne formuluje (aj svoje) poslanie kňaza a kazateľa, presnejšie, zamýšľa sa nad tým, čo od kňaza spoločnosť očakáva. Popri iných povinnostiach a poslaniach duchovného pripomína, že duchovný pastier má bojovať proti predsudkom a poverám: „jedni očekávají, aby učil a působil v duchu světa; jiným by bylo milé, kdyby vsecky předsudky a pověry odbořil“ (Záborský 2015 [1853]: 365).

Vybraný citát nie je jediným miestom zbierky kázni, kde J. Záborský zdôrazňuje, že povery nepatria do kresťanského života veriacich, pričom v nadväznosti na svätého Ambróza konštatuje, že „daleko mají být ode služebníků Božích“ (Záborský 2015 [1853]: 335).

J. Záborský je presvedčený, že práve vzdelanosť a múdrosť, ktorá sa ukrýva v Písme svätom, dáva návod, ako správne a morálne žiť: „Slovo Boží jest škola múdrosti života; žlab, kterým šlechetnější zásady a čistější city až ku nejnižším třídám společnosti tečú; slunce, před nímž chmůry surovosti a pověr prchnú; potok čistý vody živé, světlý jako kryštál, tekúcí ze trůnu Božího a Beránka.“ (Záborský 2015 [1853]: 108).

Problematike povier a ich rozšírenosti medzi farníkmi venuje aj osobitnú kázeň typu „sermones de tempore“, ktorá bola určená na dvadsiatu tretiu nedeľu po Svätom Duchu (Záborský 2015 [1853]: 333-339). Reč vychádza z textu perikopy z Matúšovho evanjelia: „Důfaj, dcéra, tvoja viera ťa uzdravila (Mt. 9, 18 – 26)“ (Záborský 2015 [1853]: 333). V krátkom predhovore explikuje biblický citát a vyzýva kresťanské spoločenstvo k pestovaniu a zachovávaniu viery, ktorá uzdravila ženu trpiacu na krvotok, ba vyliečila i celé národy. Formou graficky odlišenej pasáže, rovnako ako aj pri ostatných textoch zo zbierky, naznačuje ďalšiu kompozíciu kázne rozčlenenej na tri samostatné textové celky. Následne obracia pozornosť priamo na ťažiskovú tému kázne – kritiku omylov a poblúdení, ktoré viacerí z miestnych obyvateľov vnášajú do pravého kresťanského náboženstva: „v náboženství nevěrlivý lid bývá často ve všeckem jiném půvěřčivým, a tím více věří bobonám, oklamníkům, čarodejníkům, čím méně věří Bohu“ (Záborský 2015 [1853]: 211). Vzťah medzi vierou v Boha a vierou v povery vyjadruje úmerou: čím slabšia je viera v Boha, tým viac človek dôveruje poverám. Kompozícia i štýl kázne sú pomerne jednoduché, J. Záborský sa cielene zameriava na jediný sporný moment a nastolenú tému ďalej rozvíja definíciou povier, poukázaním na príčiny vzniku povier a vlastným pokusom o ich klasifikáciu.

2 Štúdia sa opiera o transliterované vydanie obidvoch zväzkov Záborského kázni z roku 2015, ktoré edične pripravila Erika Brtáňová (Záborský 2015 [1853]).

3 O tematickom zložení kázňových textov bližšie záverečná štúdia E. Brtáňovej, ktorá je súčasťou edície diela J. Záborského (Brtáňová 2015: 466-474).

Pod pojem povera zahŕňa J. Záborský takzvané náboženské povery, kam patria všetky nesprávne interpretované a ľuďmi vymyslené „pochopy“ o veciach náboženských. Úlohou kňaza je v tejto súvislosti šíriť osvetu a povedomie o správnej kresťanskej vierouke, kázať o nich, a tak privádzať spoločnosť k pravej viere. Príkladom použitia pojmu povera vo význame „nesprávneho výkladu kresťanského pravidla“ je táto pasáž z kázne J. Záborského: „Ó cesty spasení nejsou tak snadné, jako sobě bludná představuje pověra. Abychom u Boha našli, jako ztracení synové a dcery, milost, ku tomu potřebno více, nežli ošemetná nějaká, beze přípravy předsevzatá, bez nábožnosti odpravená a bez následků dokončená spověď“ (Záborský 2015 [1853]: 395).

Popri náboženských poverách sa ostro vymedzuje voči druhej skupine povier, a to voči takzvaným „poverám obecného života“, ktoré sú ťažiskovou témou kázne. Práve táto skupina povier korešponduje so súčasným ponímaním povier ako živých transformovaných zvyškov starších náboženských predstáv, uchovaných tradíciou pre každodennú potrebu iluzórnej kompenzácie síl človeka (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1995). O príčinách vzniku povier, ich pretrvávania a ďalšieho šírenia v tradičných spoločenstvách uvažuje J. Záborský nasledovne: „Ony přecházejí, co dědičný hřích, z pokolení na pokolení, a vlečú se dál a dál přese století. Nerozum je vyláhnul, lehkověrnost přijímá a podává zase dále“ (Záborský 2015 [1853]: 335).

Nebezpečenstvo povier a nepriaznivé dôsledky viery v nadprirodzené predstavy vidí predovšetkým v tom, že ľuďom spôsobujú nepokoj, zbytočný strach, vyvolávajú obavy, mätú ich zdravý rozum a namiesto opatrnosti človek verí v slepú náhodu (Záborský 2015 [1853]: 335). Z hľadiska štruktúrovanosti systému poverových praktík je zaujímavý pokus o klasifikáciu povier, ktorú J. Záborský využíva na sprehľadnenie postupného výkladu povier rozšírených medzi jeho veriacimi. Povery obecného života rozdeľuje na tri skupiny: „prírodné, stranprírodné a nadprírodné“ (Záborský 2015 [1853]: 335).⁴ K „prírodným“ poverám podľa jeho klasifikácie patria tie, ktoré prírodným úkazom pripisujú nadprirodzený význam. Ide o nezvyčajné javy na oblohe, zemi i tele človeka; do tejto skupiny priraduje tiež vieru v znamenia zverokruhu, sny a podobne. Niektoré nezvyčajné úkazy na nebi viedli človeka k iracionálnej interpretácii v podobe rozličných predzvestí nešťastných a katastrofických udalostí, napríklad vojna, mor, hlad, neúroda, škody v hospodárstve či chove dobytky. J. Záborský sa usiluje príznakovými jazykovými prostriedkami upozorňovať až na grotesknú nezmyselnosť takéhoto uvažovania: „Nevědomý lid myslí v zaslepenosti své, že celé to moře světů, v němž země naše kapka mizí, jest jen nato tam, aby nám, co hodinky nějaké, budoucí věci ukazovalo, a to nejen všecněm vůbec, než i jednotným zvláště“ (Záborský 2015 [1853]: 336). Na tomto mieste je dôležité vnímať i jeho kritiku dobovej kalendárovej produkcie, ktorá je podľa neho príčinou nerozumnej viery v znamenia zverokruhu. J. Záborský nevidí potrebu, aby sa z jedného do druhého kalendára určeného pre široké vrstvy obyvateľov prepisovali výklady jednotlivých znamení. Svoj odkaz zaštilil slovami proroka Jeremiáša: „Cestám národov sa nepriúčajte a znamení nebies sa neľakajte, ako sa ich ľakajú národy (Jer. 10, 2)“ (Záborský 2015 [1853]: 335).

4 Dodržiavam terminologické označenie jednotlivých skupín povier podľa textu kázne v pôvodnej jazykovej podobe.

Spomedzi úkazov na zemi obracia pozornosť na nezvyčajné javy, ako sú fatamorgána či takzvaný plamenček (zapálený plyn v zemi), o ktorom v ľudovom prostredí panovala predstava, že má moc prilákať ľudí, vzápätí zmizne a zjaví sa na inom mieste, až človek napokon zabľúdi. Patria sem i také nevysvetliteľné javy, ktoré možno pozorovať priamo na človeku. Ide spravidla o povery kompozične ustrojené podľa schémy pozorovaný jav a jeho dôsledok, napríklad frázy typu: narodil sa v čepci, bude šťastný; zvoní mi na ľavé ucho, budem počuť zľú zvesť; na pravé ucho zvoní, začujem niečo dobré; nos mi krúti, budem sa hnevať a tak ďalej.

Množstvo povier sa spája so snami, ktoré sú vnímané ako predzvesti budúcich udalostí. Túžba človeka porozumieť snom a videniam v snoch bola silná, lebo sa verilo, že prostredníctvom snov bohovia oznamujú svoju vôľu, príkazy a zákazy. Viera v sny bola medzi ľuďmi podporená aj príkladmi zo Svätého písma. Izraeliti verili, že Boh komunikuje cez sny. V starozákonnej knihe Numeri sám Boh hovorí: „Počúvajte moje slová: Ak je medzi vami prorok, tak sa mu zjavujem ja, Pán, vo videní a hovorím s ním vo sne!“ (Nm 12, 6). Viera v prorockú silu snov bola v ľudovom prostredí všeobecne rozšírená, veľkej obľube sa tešili súbory výkladov snov šírené v rukopisnej i tlačenej podobe.⁵ Ich dôveryhodnosť, pragmatická funkcia a prognostická hodnota sa vo vedomí tradičných spoločenstiev zvyšovali tým, že výklady snov vychádzali z dlhoročného pozorovania a osobnej skúsenosti členov ľudového kolektívu (Nebžegovska 1994: 68). Pasáž kázne J. Záborského na margo snov je ladená antagonisticky:

„Nu, čože je sen? Hračka obraznosti, ktorá sama, bez rídícího rozumu, obrazy podivné spojuje. Příčinu ku snům zavdávají vždycky, z částky předešlé práce a příběhy, z částky to, co v budoucnosti očekáváme, čím se už popředku v duchu zapodíváme, z částky pak udalosti přítomné. Čím se kdo vedne zaneprazňoval, co nejvíce zaujímá jeho srdce, co se právě s ním a vůkol něho v čas spání děje, s tím se mu mátoží. [...] Sny tedy neznamenají, nezvěstují nic“ (Záborský 2015 [1853]: 336).

Ak by sa niektorí z farníkov odvolávali na udalosti z Biblie, J. Záborský im ponúka jasnú odpoveď: „To byly jen některé vyvolené osoby, se kterými Bůh ve snách, ze zvláštních příčin, obcúval; při nás obyčejných lidech se to neděje. Proto i Písmo, když o životě obecném hovoří, odpírá snům všecku významnost a odrazuje pozorování na ně“ (Záborský 2015 [1853]: 336-337).

Na základe viacerých príkladov z Písma sa pokúša vyvrátiť poblúdenie veriacich v slepej viere v sny. Kriticky reaguje aj na hojný výskyt snárov a odsudzuje tých, ktorí ich medzi ľuďom šíria s vidinou zárobku: „Proto vši hodni jsou potupy lakomci tí, jenž pro marný groš celé knižičky, pode jménem, snářiků' známé, zhotovili a v lidu rozširují. Nekupujte plody tyto nestydatého lhářstva a nedejte se nimi mámiti. Oni jsou tak marné, jako všecky vaše, přírodní i stranpřírodní pověry“ (Záborský 2015 [1853]: 336-337).

Termínom „stranpřírodní“ povery označuje J. Záborský tie, kde nemožno pozorovať žiadnu kauzálnu súvislosť medzi javom považovaným v povere za príčinu následného nešťastia: „Stranpřírodními zvu jisté pověry, poněvadž přirozené

5 V slovenskom kultúrnom prostredí sú známe viaceré rukopisné i tlačené snáre, napríklad *Velký Snář* (1880 a 1898), uložené v Slovenskej národnej knižnici v Martine.

622 spojení mezi příčinou a následkem přetrhují, a co jedno se druhým naskrze nesúvisí, ve spojení přivozují, připisující věcem moc, jakové nemají, a příčinám následky, které z nich neplynú“ (Záborský 2015 [1853]: 337). Na adresu tejto skupiny povier sa vyjadruje pomerne nelichotivým spôsobom a príznakovými jazykovými prostriedkami: „Takovýchcto pověr jest nesčíselné množstvo, a to nejen mezi sprostačí, než i mezi vzdělanými osobami. Vztahují pak se ony z částky na předzvídání věcí budúcích, z částky na odvrácení škody, z částky pak na léčení nemocí“ (Záborský 2015 [1853]: 337). Uvádza bohatý výpočet takzvaných predzvestných povier,⁶ ktoré sú medzi ľuďmi veľmi frekventované, čo sám vysvetľuje odvekou túžbou predpovedať a poznať budúcnosť v snahe vyvarovať sa nešťastných udalostí v každodennom živote. Hneď za tým a priori popiera súvislosť medzi pozorovanými javmi: „Jaková tu, prosím, súvislosť mezi tím, co se stalo, a co se stati má?“ (Záborský 2015 [1853]: 337). Využitím vhodných rétorických prostriedkov zosilňuje emfatický efekt, ako kazateľ sa do maximálne možnej miery usiluje dosiahnuť želaný výsledok persuzívneho účinku na poslucháča.

Rovnako zavrhuje veštecké praktiky využívané rozličnými spôsobmi v slovenskom ľudovom prostredí, ako sú frekventovaná povera o liatí olova či veštenie z kariet, popola alebo uhlíkov. Odsudzuje veštenie, ktoré iba „slúži kdejakým chytrým cigánkám za vydatný zárobek“, a zároveň priamo apeluje na ľudí: „Lidé, lidé, nemámte se, anzi se dejte mámiti. Budúci věci skryl před námi Hospodin, a proti vůli jeho nikdo je nepozná“ (Záborský 2015 [1853]: 337).

Pomerne veľký priestor venuje tiež takzvaným škodoodvratným poverám, ktoré sa spájajú s každou významnejšou udalosťou v rámci rodinného obradového cyklu (pri narodení, svadbe, úmrtí) či s poľnohospodárskymi prácami. S poľutovaním konštatuje, že je ich toľko, že by mu k ich vymenovaniu nestačil jeden celý deň. Vyčítuje ľuďom ich slabú vieru, keďže sa utiekajú k rozličným spôsobom ochrany, ako keby nebolo Boha, ktorý ich chráni.

Jeho pozornosti neuniklo ani ľudové liečenie: „když přicházejí nemoci, na lidi i na statek, kolik tu, místo skutečné pomoci, neprospěšných kdejakých vražeb!“ (Záborský 2015 [1853]: 338). Z axiologického hľadiska je zdravie nepochybne absolútnou hodnotou súvisiacou so životom, bez zdravia niet radosti, potomstva, lásky, práce a samozrejme ani úspechu. Systém tradičnej ľudovej kultúry uchováva množstvo odporúčaní, výstrah a zákazov, spôsobov liečenia – od racionálnych až po mytologické. V texte analyzovanej reči J. Záborského je spomenutý celý rad iracionálnych praktík, napríklad začítovanie, hádzanie vybraných vecí za chrbát, vešanie handier z boľavých údov na kríže, ukladanie cibule na deväť kolov, vylievanie mlieka pod stĺpy, umývanie „čímsi, co připomínati nechci“ (Záborský 2015 [1853]: 338). V tradičnej kultúre sa často pôvod chorôb pripisuje počarovaniu (porobeniu), urieknutiu, uhranutiu, liečia sa nesprávnymi spôsobmi, a preto často

6 „Když prý stůl, anebo jiné nářadí praskne, to znamená smřt někoho z rodiny; když kuvik na střeše se ozve, už jistě někdo v domě zemře; když komu svíce sama od sebe zhasne, anebo pohár před ním pukne, ten v krátce na hrobitov bude putovat; když třináct osob při stole sedí, z těch jedna pod rokem smrti v obět padne; když pes vyje anebo slepice (kura) spívá, to znamená blízke nešťestí; když straka na kole zarepoce, anebo kočka (mačka) labou se hladí, to značí příchod hostě; když kdo náhodou kabát na ruby obleče, bude se mu šťastně voditi; když se kdo, odcházejze z domu, vrátí, když ho myš anebo s práznou nádobou někdo předejde, to je znak, že zle pochodí; když kdo komu přes ruku naleje, to předzvěstuje svadu“ (Záborský 2015 [1853]: 337).

ten, koho mohol lekár zachrániť, zomiera, „poněvadž se místo skutečných léků 623 potřebují marné bobony“ (Záborský 2015 [1853]: 338).

V tretej časti analyzovanej kázne prezentuje skupinu takzvaných „nadprirodnych“ povier spojených s vierou v nadprirodzené bytosti. Uvádza ju vetou: „Člověk neosvícený je naozaj divné stvoření“ (Záborský 2015 [1853]: 338). Pojem osvietenie a jeho varianty, v tomto prípade aj slovné spojenie osvietený/neosvietený človek, je však potrebné v kontexte celej zbierky chápať ako stav vnútornej premeny človeka, ktorá je výsledkom pôsobenia Božieho slova (Brtáňová 2015: 467). Osvietenie, respektíve vzdelanie, sa v ponímaní J. Záborského ukrýva v Božom slove, vo Svätom písme, ktoré ponúka skutočné Božie pravdy a múdrosti. Príznačné je na tomto mieste textu hromadenie rétorických otázok: „kde jsú ty šarkani a černokněžníci? kde ty mnohohlavné saně, ohňotlammí drakové, křídlaté, tátošmi zvané koně, vrchy dvíhající obrové? kde peníze nosící zmoky a rarášikové, krev ssající vlkolaci a vampýrové, lidožerní psohlavcové? kde odvázející duše mrtvých smrťka čili morena?“ (Záborský 2015 [1853]: 339). Rečník ich strategicky využíva na navodenie odmietavého postoja k tematizovanému javu, čo zákonite oslabuje postoje jeho poslucháčov. Celá záverečná pasáž má až teatrálny charakter, nadobúda istý dialogický rozmer, keďže J. Záborský odpovedá na nastolené otázky: „Nikde jinde, jako ve hlavě nerozumných lidí, tak jako i ty strygy, které prý na omole létají, po křížných cestách plesají nemoci na lidí i statek dopůštějí, kravám a ovцем mléko odebírají, suchotu, neúrodu zapřičiňují“ (Záborský 2015 [1853]: 339).

Na margo viery v nadprirodzené bytosti poznamenáva: „Toto je Moloch křesťanského světa, kterému v minulých časích mnohé životy lidské padly v oběť. Nedávno ještě bylo pálení ze strygúnstva podezřelých osob na denním pořádku. Nyní hrůzy tyto osvícené vrchnosti více nedopůštějí: ale není dědiny, kdeby se sprostý lid ještě i teraz věcmi těmito nemáožil“ (Záborský 2015 [1853]: 339). Záver tretej časti možno považovať i za záver celej kázne venovanej poverám. Korešponduje s ťažiskovým cieľom celej kázňovej zbierky s jasne formulovanou úlohou kazateľa, ktorý má byť sprostredkovateľom životnej múdrosti a šíriteľom osvety. Kázeň, teda služba slova, nemôže nahradiť ani individuálne čítanie Svätého písma, ani žiaden cirkevný obrad. Čím viac sa šíri osveta, tým skôr zmiznú strigy, mátohy, vešci, čarodejníci, „aby vcele zmizli, ku tomu nic nepotřebno jiného, jako náležitá lidu výchova, dobré školy, pilní učitelové, svědomití kazatelové, kteří by rozumného člověka učili rozum potrebovati“ (Záborský 2015 [1853]: 339).

Model boja proti poverčivosti J. Záborského je veľmi jednoduchý a plne korešponduje s dobovým úsilím cirkvi zbaviť svet povier prostredníctvom šírenia Božieho slova a osvety. Ani racionálnosť, ani vzdelanie, ani kresťanská a občianska osveta však nepriniesli v boji proti poverám želaný výsledok. V analyzovaných kázňach neuvažuje J. Záborský o inom účinnejšom prostriedku boja proti ľudskej poverčivosti, ako sú kazateľská služba a správna kresťanská výchova. Boj proti poverám vníma ako svoju kňazskú povinnosť. Za jedinú príčinu prežívania povier považuje zaostalosť a nevzdelanosť, hoci vyslovuje i presvedčenie, že povery nie sú rozšírené len medzi jednoduchými ľuďmi, ale takisto medzi vzdelaným obyvateľstvom.

Súčasná poznatky z oblasti antropológie, sociálnej histórie či psychológie dosvedčujú, že pretrvávanie povier nemožno vysvetľovať iba nevzdelanosťou

624 a nedostatočným poznaním prírodných zákonov. Tatiana Bužeková, ktorá sa dlhodobo venuje výskumu nadprirodzených predstáv v ľudovej kultúre, konštatuje, že „rozličné nadprirodzené predstavy, či už tradičné, alebo novšie, pretrvávajú popri kresťanskej viere a modernom vzdelaní. Tento fakt sa nedá uspokojivo vysvetliť chybným myslením či zaostalosťou ľudí – podobné vysvetlenie by znamenalo jednoduché ignorovanie viacerých súčasných fenoménov“ (Bužeková 2009: 12). Na pochopenie významu poverových predstáv a ich fungovania je potrebné si uvedomiť, že povery spojené napríklad so zachovaním životne dôležitých hodnôt (zdravie, úroda, majetok, láska a podobne) človek prijíma aj napriek ich iracionálnej podstate a racionálnosť tu vystupuje ako relatívna kategória. Dôležitú úlohu zohráva i kultúrny kontext, sociálne prostredie a spoločenské vzťahy.

Analýza kázne J. Záborského o poverčivosti slovenských kresťanov prezentuje pohľad na formy poverových praktík v prvej polovici 19. storočia, je zdrojom cenných poznatkov o prežívaní každodennosti nielen veriacich, ale aj kňaza, kazateľa, duchovného pastiera. Pri koncipovaní kázne ostro namierenej proti poverám vychádzal J. Záborský z aktuálnych potrieb kresťanského spoločenstva, ktoré jednoznačne poukazujú na vtedy existujúci problém prepriatej poverčivosti. Uvedomujúc si skutočnosť, že proti jeho stratégii racionálneho vyvracania iracionálnych povier stojí rokmi overená a tradíciou odovzdaná skúsenosť človeka, predsa sa podujal na úlohu kritického a „osvieteného“ posudzovateľa. Na námietky a otázky veriacich je pripravený a vždy ponúka jasnú odpoveď. Text tejto kázne jednoznačne svedčí o Záborského dokonalom poznaní mentality dedinského ľudu a jeho každodenného života. Popri výrazných estetických parametroch a originalnosti jazykových prostriedkov prináša aj podrobný výpočet rôznorodých aktívne udržiavaných povier, ba pokúsil sa aj o ich klasifikáciu. Hoci cieľ a funkcia jeho kázni je v prvom rade persuzívna, didaktizujúca a osvetová – presvedčiť percipienta o nesprávnosti a škodlivosti povier prostredníctvom rozumu a Božieho slova –, je potrebné vyzdvihnúť i etnografickú dokumentárnosť textu.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu APVV-19-0158 *Slovenská kázňová spisba v 19. storočí*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2024.

Pramene

- DOBŠINSKÝ, Pavol, 1874. *Sborník slovenských národných piesní, povestí, prísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- DOBŠINSKÝ, Pavol, 1880. *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Turčiansky Sv. Martin: Knižtlačiarsky účastinársky spolok – nákladom vydavateľa.
- DOBŠINSKÝ, Pavol, 1880 – 1883. *Prostonárodné slovenské povestí*. Turčiansky Svätý Martin: Knižtlačiarsky účastinársky spolok – nákladom vydavateľa.
- FÁNDLY, Juraj, 1990. *Pilní domajši a poľní hospodár. I*. Zostavili Milan Majtán, Jozef Nižnanský, Marie Majtánová a Jozef Tibenský. Bratislava: Tatran. ISBN 80-222-0237-1.
- FÁNDLY, Juraj, 2021. *Pilní domajši a poľní hospodár. II*. Zostavili Milan Majtán, Jozef Nižnanský, Marie Majtánová. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1883-6.
- MICHALKO, Pavel, 1977. *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom*. Bratislava: Tatran.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš, 2015. *Múdrosť života ve chrámových řečech*. Editorka textovej časti, autorka komentárov a štúdie Erika Brtáňová. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Ústav slovenskej literatúry SAV – Slovenský komitét slavistov. ISBN 978-80-89489-23-7.

Literatúra

- BRTÁŇOVÁ, Erika, 2015. Záborského kazateľská próza. In ZÁBORSKÝ, Jonáš, 2015. *Múdrosť života ve chrámových rečech*. Editorka textovej časti, autorka komentárov a štúdie Erika Brtáňová. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Ústav slovenskej literatúry SAV – Slovenský komitét slavistov, s. 466-474. ISBN 978-80-89489-23-7.
- BUŽEKOVÁ, Tatiana, 2009. *Nepriateľ zvnútra. Nadprirodzená hrozba v ľudskej podobe*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80224-1091-5.
- HOLUBY, Jozef Ľudovít, 1883. Voda a vosk v poverách a čaroch ľudu slovenského. *Slovenské pohľady*, roč. 3, č. 3, s. 283-299.
- HOLUBY, Jozef Ľudovít, 1958. *Národopisné práce*. Zostavil Ján Mjartan. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- KRULÁKOVÁ, Anna, 2012. *Tri cesty od romantizmu. Záborský, Kubáni, Laskomerský*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-2604-9.
- MICHÁLEK, Ján, 1991. *Na križných cestách. Poverové rozprávania slovenského ľudu*. Bratislava: Tatran. ISBN 80-222-0295-9.
- NEBŽEGOVSKA, Stanislava, 1994. Sonnik kak žanr poľského folklora. *Slavjanovedenje*, č. 5, s. 67-74. ISSN 0132-1366.
- PANZCOVÁ, Zuzana, 2005. Kam patria čierne mačky? Terminologicko-klasifikačné dilemy nadprirodzena. *Etnologické rozpravy*, roč. 12, č. 1, s. 136-141. ISSN 1335-5074.
- ZÍBRT, Čeněk, 1898. Pokusy o přirozený výklad pověr československých na sklonku XVIII. věku. Doplněk Grohmannovy sbírky pověr z Čech a z Moravy. *Český lid*, roč. 7, č. 2, s. 104-120.

Elektronické zdroje

Biblia. Dostupné online <https://biblia.sk>

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Dostupné online <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>

Doc. Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD.

Katedra slovenského jazyka

a literatúry

Filozofická fakulta Univerzity

sv. Cyrila a Metoda

Námestie Jozefa Herdu 2

917 01 Trnava

Slovenská republika

E-mail: katarina.zenuchova@ucm.sk